

ZAGREBAČKA KOMORA U DOBA ARPADOVIĆA*

Boglárka Weisz
Törttudományi Intézet
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Tudományos Akadémia
Budimpešta, Mađarska

UDK [328.132.7+330.534.4] (497.5)“12”
342.519:929Arpadovići
Izvorni znanstveni rad
Primitljeno: 14.6.2017.
Prihvaćeno: 13.12.2017.
DOI: <http://doi.org/10.21857/yk3jwhrvv9>

Zagrebačka komora u doba dinastije Arpadovića bila je jedna od kraljevskih komora, u kojoj je ban nadgledao kovanje novca, isključivo u ime kralja. Kraljevska komora za Slavoniju osnovana je u Pakracu u ranim pedesetim godinama 13. stoljeća, da bi potom bila premještena u Zagreb, ne kasnije od 1259. godine. Komorska dobit (*lucrum camerae*) u Slavoniji spadala je među kraljevske prihode, no kralj Stjepan V. predao ih je Rolandu od roda Rátót do njegove smrti (1277.), nakon čega se prihod ponovno vratio u posjed kraljeve riznice.

Ključne riječi: doba Arpadovića, Zagrebačka komora, komorska dobit, župan komore, Perkin, Markulin, Janin, Medvedgrad

U historiografiji postoje različita stajališta o datumu kada se samostalno počeo kovati banski novac u Slavoniji. Čiro Truhelka je naveo da je riječ o otprilike 1256. godini, na temelju isprave iz te godine,¹ vezane uz komoru *Pucruch* (Pakrac), te na temelju spomena termina *moneta usualis* 1258. godine,² koji označava banski denar (banovac).³ Početak kovanja Balint Homan je povezoao s 1255. godinom, kada se u

* Rad je nastao kao dio projekta Középkori gazdaságtörténet [Srednjovjekovna gospodarska povijest] unutar programa “Lendület” kutatócsoport [Istraživačka skupina “Zamah”] koji se izvodi na Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Törttudományi Intézet [Institut za povijesne znanosti Istraživačkog centra za humanističke znanosti Mađarske akademije znanosti] (LP2015-4/2015).

¹ *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, sv.1, prir. Fernandus Knauz, Strigonii 1874. (dalje: MES 1), str. 438.

² 5. srpnja 1258. (*Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, prir. T. Smičiklas et al., 18 sv., Zagreb 1904.-1990. (dalje: CD), sv. 5, str. 100).

³ Čiro Truhelka, Die slavonischen Banaldenare. Ein Beitrag zur croatischen Numismatik, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, sv. 6, Sarajevo 1899., str. 328-466, ovdje posebice str. 349; Usp. Carl Franz Nuber, Beitrag zur Chronologie slavonischer Münzen, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, sv. 6, Sarajevo 1899., str. 475.

izvorima prvi put spominje porez od sedam denara,⁴ koji je, po njegovom mišljenju, odgovarao prihodu komore u Slavoniji.⁵ To je u mađarskoj historiografiji postao opće prihvaćeni stav.⁶ Nasuprot tome, Ivan Rengjeo je smatrao da je riječ o puno ranijem datumu, budući da je kao početak naveo razdoblje oko 1237. godine.⁷ No, to je nedvojbeno opovrgnuo György V. Székely, koji pak smatra početnom fazom kovanja banskog novca u Slavoniji razdoblje između 1248.-1255. godine.⁸

U nastavku će se predstaviti svi poznati izvori, kako bismo mogli osvjetliti pitanje datuma osnivanja slavonske komore. Naš najraniji izvor povezan s radom komore na području južno od rijeke Drave potječe iz 1256. godine.⁹ Naime, 16. prosinca 1256. Bela IV. izdao je tri isprave koje se tiču pitanja komore i prava ostrogonskog nadbiskupa. Od tri isprave, jedna je osnovna,¹⁰ dok od ostale dvije jedna sadrži odredbe vezane uz komoru *Pucruch*,¹¹ a druga je vezana uz komoru područja južno od rijeke Drave.¹² Posljedna isprava je uz to falsifikat koji je nastao negdje oko 1272. godine.¹³ No, vratimo se prvo na početnu, osnovnu, ispravu. Dakle, iz isprave koja obuhvaća osnovne propise možemo saznati da je ostrogonski nadbiskup imao pravo na desetinu prihoda od komore, te da su mu bili dužni platiti jedan pondus finog srebra od svake marke – iz komore, gdje se obavljalo kovanje denara –, te da su pribor za kovanje novca (*ferramentum*) i gravure (*ferramenta cudencia et sculpta*) imali dozvolu čuvati samo njegovi izaslanici.¹⁴ Iz isprave Bele IV. od 16. prosinca 1256. saznajemo da se Benedikt, zagrebački kanonik i gorički arhiđakon, ne nalazi u komori *Pucruch* kao izaslanik zagrebačkog biskupa, već kao izaslanik bana Stjepana (*sed tanquam homo bani Stephani*). Izdavanje isprave bilo je potrebno da se ostrogonska crkva ne bi oštetila zbog prisustva zagrebačkog kanonika ili da bi se izbjeglo da

⁴ CD 4, str. 613.

⁵ Bálint Hóman, *Magyar pénztörténet* [Povijest novca u Ugarskoj], Budapest 1916., str. 335, 452-454; Bálint Hóman, *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában* [Financije i gospodarska politika Ugarskog Kraljevstva u doba Karla Roberta], Budapest 1921., str. 23.

⁶ Gyula Kristó, *A feudális széttagolódás Magyarországon* [Feudalno razdvajanje u Ugarskoj], Budapest 1979., str. 125; Jenő Szűcs, *Az utolsó Árpádok* [Posljednji Arpadovići], Budapest 1993., str. 275; Gyula Kristó, *Magyarország története 895-1301.* [Povijest Ugarske 895.-1301.], Budapest 1998., str. 237; Tibor Almási, *A tizenharmaidik század története* [Povijest 13. stoljeća], Budapest 2000., str. 110.

⁷ Ivan Rengjeo, *Početak kovanja slavonskih banovaca, Napredak – Kalendar*, Sarajevo 1939., str. 13-14; Ivan Rengjeo, *Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien*, Graz 1959., sv. 3, str. 18-19.

⁸ György V. Székely, *Slawonische Banalmünzprägung*, Budapest 1980., str. 80-83.

⁹ Slavonska komora često se definira u kraljevskim ispravama kao komora "s one strane Drave" (*de ultra Drave*), što odgovara kutu gledanja kraljevskog dvora iz središta (područje između Stolnog Biograda, Budima i Ostrogona) prema jugu. Stoga u radu to područje, zbog hrvatskih čitatelja, uvijek nazivamo "područjem južno od rijeke Drave".

¹⁰ MES 1, str. 437.

¹¹ MES 1, str. 438.

¹² CD 5, str. 42-43.

¹³ Bálint Hóman, *Egy 1256. évi esztergomi oklevélpár* [Dvije ostrogonske isprave iz 1256. godine], *Turul*, Budapest 1916., str. 201-203.

¹⁴ MES 1, str. 437.

zagrebački biskup zahtijeva prava u navedenoj komori za sebe.¹⁵ Kao što iz osnovnih odredbi sadržanih u ispravi možemo saznati, zagrebački je biskup mogao prekršiti tri prava ostrogonskog nadbiskupa: 1. pravo na desetinu komorske dobiti (*lucrum camerae*); 2. prihod od kovanja novca (jedan *pondus*); 3. prava vezana za čuvanje sredstava, odnosno pribora za kovanje novca. Zadnja dva zapravo predstavljaju jedno pravo koje je povezano uz kontrolu nad kovanjem novca. Nadbiskup je imao razlog željeti zaštititi svoja prava na desetinu komorske dobiti,¹⁶ no samo nakon što su je na navedenom području doista i počeli ubirati. Stoga, kao prvo, pokušajmo vidjeti kada se počeo prikupljati porez komorske dobiti u Slavoniji.

Prije svega, potrebno je pobliže pogledati ispravu iz 1255., na koju se pozivao Balint Homan kada je raspravljao o počecima osnivanja komore. Godine 1255. stanoviti Vogrys, u ime roda *Tolzconth* iz županije Dubica, potužio se da su ih uznemiravali sakupljači poreza marturine i poreza od jednog "pondusa" (*collectores marturinarum et ponderum*), iako oni taj porez nikada nisu ni trebali plaćati. Ban Stjepan je i potvrdio da Vogrys i njegov rod nisu dužni platiti ni marturinu, niti porez od sedam denara (*nullo unquam tempore marturinas nec septem denarios*).¹⁷ U izvoru se situacija pobliže objašnjava, budući da su opisani skupljači marturine, te oni poreza od jednog "pondusa", koji je u historiografiji protumačen kao porez od sedam denara.¹⁸ Odnosno, porez od sedam denara nije povezan s komorskom dobiti, kao što se to prethodno mislilo,¹⁹ već se odnosio na iznos poreza od jednog "pondusa". Uostalom, to potvrđuje i isprava iz 1314. godine, u kojoj su porez od sedam denara nazvali *septem denarios nezyk wlgariter dictos*.²⁰ Pitanje odvajanja ta dva poreza dodatno otežava činjenica da je iznos prihoda komore u Slavoniji – kao što ćemo to kasnije vidjeti – također iznosio sedam denara. Bela, herceg Slavonije, Dalmacije i Hrvatske, dao je 1269. templarima Dubicu zajedno sa svim pripadajućim pravima, marturinom i banskom zalazninom, zadržavajući za sebe, međutim, prihod izvanrednog poreza, koji se skupljao na području čitave Slavonije u zamjenu za komorsku dobit (*collecta, que per totam Sclavoniam ratione lucri camere exigi consueuissent*).²¹ Iznos tog izvanrednog poreza, koji se ubirao kao komorska dobit, što je i naredio Bela IV., bio je sedam denara (*collectam septem denariorum, a tempore ipsius patris nostri editam et indictam ratione lucri camere*).²² Može se točno utvrditi kada je taj izvanredni porez uveden, budući da je 22. prosinca 1269. kralj Bela IV. oslobodio podanike zagrebačke crkve

¹⁵ MES 1, str. 438 (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, DF 248136).

¹⁶ Prema mišljenju Balinta Hómána isprava je povezana s pravom nadbiskupa na desetinu (*Magyar pénz-történet*, str. 334).

¹⁷ CD 4, str. 613.

¹⁸ ... *videlicet iobagiones eorum tenentur dare pro marturinīs decem denarios et pro pondere sex denarios et non ultra* (CD 4, str. 613).

¹⁹ Balint Hóman je ovaj podatak povezo s komorskom dobiti i zbog toga je smatrao da je komora *Puch-ruch* osnovana 1255. (*Magyar pénztörténet*, str. 452).

²⁰ CD 8, str. 355.

²¹ CD 5, str. 510.

²² CD 5, str. 595.

od plaćanja poreza od sedam dinara, koji se davao i tijekom nekoliko godina od vremena vjenčanja hercega Bele.²³ Na temelju povezivanja podataka iz ta tri izvora može se utvrditi da se porez od sedam denara počeo ubirati baš u doba sklapanja braka kneza Bele s brandenburškom kneginjom Kunigundom 1264., što znači da se pojavila kao izvanredan porez,²⁴ koji se nakon kratkog vremena pretvorio u porez pod imenom komorska dobit, koji se na godišnjoj bazi davao u Slavoniji.²⁵

Dakle, sagledamo li navedene podatke, možemo ustvrditi da se nadbiskup još 1256. nije trebao brinuti za svoja prava vezana za desetinu prihoda od komore, već samo za prihod koji je dobivao zbog praćenja, odnosno kontrole nad kovanjem te za prihod koji je proizlazio iz toga u komori *Pucruch*. U Ugarskoj je župan komore trebao imati po dvije škrinje (*scrinium*) u svakom gradu u kojem je bio odgovoran za kovnicu novca. U jednoj od njih čuvao se pribor za kovanje novca pod pečatom izaslanika ostrogonskog nadbiskupa i rizničara, dok su se u drugoj držali ingoti za kovanje novca ispod ključeva i pečata izaslanika nadbiskupa, rizničara i župana komore. Potrebno je naglasiti da je bilo dozvoljeno otvoriti navedene škrinje samo u prisustvu izaslanika nadbiskupa i rizničara.²⁶ Izaslanik nadbiskupa je od kovanja svake marke dobivao jedan *pondus*, a izaslanik rizničara pola fertona u denarima zbog čuvanja pribora za kovanje novca (*ratione conservacionis ferramentorum*).²⁷ U Slavoniji je umjesto izaslanika rizničara izaslanik bana mogao biti zadužen za isti zadatak, vjerojatno pod sličnim uvjetima. Nadbiskup se 1256. godine vjerojatno brinuo da će navedeno pravo dobiti zagrebački biskup, no postoji opravdana sumnja da potonji tada još uvijek nije imao vlastitog izaslanika u navedenoj komori. To zapravo može značiti i da je osnivanje komore došlo na red netom prije navedenog datuma.

Sedamdesetih godina 13. stoljeća ponovno je ta rasprava došla na red, no tada zbog pitanja skupljanja desetine. Stjepan V. dao je 1272. banu Rolandu porez od sedam denara (*collectam nostram septem denariorum ultra Drawam pro lucro camere*) koji se ubirao umjesto komorske dobiti, no ban nije predao nadbiskupu desetinu navedenog iznosa. Stoga je ostrogonski nadbiskup Filip tražio, za sebe i svoju crkvu, desetinu, na koju je imao pravo i zbog privilegija i zbog starog običaja (*tum ex privilegio, tum ex antiqua consuetudine*). Ban Roland je pak smatrao da od poreza komorske dobiti s područja južno od rijeke Drave ništa ne pripada ostrogonskom nadbiskupu,

²³ *Nos tempore nupciarum carissimi filii nostri, felices recordacionis Bele ducis collectam septem denariorum exigi fecissemus et postmodum aliquot annos recepissemus, ... ipsam collectam septem denariorum dicto episcopo in populis ecclesie relaxamus* (CD 5, str. 508).

²⁴ Eckhart Ferenc, *A királyi adózás története Magyarországon 1323-ig* [Povijest kraljevskog oporezivanja u Ugarskoj do 1323.], Arad 1908., str. 79.

²⁵ 1279.: *collecta septem denariorum, que ratione lucrī camere annuatim exigi consuevit* (CD 6, str. 318).

²⁶ 1336.: *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301-1457*, prir. Ferenc Döry – György Bonis – Vera Bacskai, Budapest 1976. (dalje: DRH 1301-1457), str. 92; 1338.: DRH 1301-1457, str. 99; 1342.: DRH 1301-1457, str. 113; 1342.: DRH 1301-1457, str. 117. Vjerojatno se na te škrinje čuvane na uobičajenim mjestima (*in locis consuetis*) poziva već u bilješki vezanoj za čuvanje ugovora o najmu komore od 1335. (DRH 1301-1457), str. 89.

²⁷ 1342.: DRH 1301-1457, str. 114.

iako je priznao da na području cijelog kraljevstva desetina komore pripada ostrogonskom nadbiskupu, a time i desetina komorske dobiti. Nadbiskup je papinskim ispravama i ispravama kralja Bele IV. (*per litteras papales et per litteras felicitis recordacionis genitoris nostri*) dokazao da je desetina komorske dobiti područja južno od Drave njegova. Vladar je stao na stranu nadbiskupa te naredio da se ban Roland, i svi oni koji putem kraljevske donacije u budućnosti budu držali prikupljanje komorske dobiti, više ne ustežu od plaćanja desetine tog poreza, već da ostrogonskom nadbiskupu predaju desetinu komorske dobiti.²⁸ Ban Roland se 29. ožujka 1272. pokorio kraljevskim odredbama, ali je ipak tražio od nadbiskupa da ga u tekućoj, 1272., godini oslobodi od plaćanja.²⁹ Postavlja se pitanje koje uopće isprave dolaze u obzir tražimo li dokumente iz kojih nedvojbeno proizlazi da bi desetina komorske dobiti područja južno od Drave pripadala ostrogonskom nadbiskupu? Roland je, kao nekadašnji slavonski ban, vjerojatno bio svjestan toga da tako nešto ne postoji, budući da je razborito izjavio da u cijeloj državi desetina doduše pripada nadbiskupu, međutim, to se ne odnosi na područje južno od Drave. Nadbiskup je imao samo papinske i kraljevske isprave,³⁰ koje su se doduše odnosile na desetinu komorske dobiti, ali ne na onu južno od Drave. Stoga je krivotvorio ispravu tako da je 16. prosinca 1256. izdao ispravu, povezanu za komoru područja južno od Drave, a spominjanjem komore *Pucruch* proširio je tekst isprave. Hóman je analizirao te dvije isprave i ustvrdio da se one razlikuju u četiri točke: 1. desetina od komore pripada nadbiskupu, gdje god se ona nalazila unutar Kraljevstva; 2. ban se bavi kovanjem novca umjesto kralja, stoga i on mora plaćati desetinu; 3. nadbiskup ima pravo praćenja kontrole, što obavlja njegov izaslanik; 4. u ovoj komori niti zagrebački nadbiskup, niti bilo tko drugi ne može tražiti to pravo za sebe.³¹

Ne znamo točno kada je ban Roland postao ovlašten za prikupljanje komorske dobiti na području južno od rijeke Drave. Roland Rátót – suprotno mišljenju Hómana³² – nije dobio ovaj prihod kao slavonski ban,³³ budući da je između 1270. i ljeta 1272. navedeni položaj obnašao Joakim od roda Gutkeled.³⁴ Naime, kada je 1270. Roland dobio od Stjepana V. utvrdu Kalnik,³⁵ nije se radilo o komorskoj dobiti. Bu-

²⁸ ... *ipsi Lorando Bano, et per consequens omnibus, quibus quouis tempore ipsa collecta lucri camerae ex liberalitate regia donaretur, vocem contradictionis quoad solutionem decimae collectae praenotatae abstulimus, et silentium perpetuum imposuimus, adiudicantes sententialiter ipsas decimas lucri camerae ultra Drawam Archiepiscopo et Archiepiscopatu Strigoniensi ex debito persolendas* (CD 5, str. 642).

²⁹ MES 1, str. 597.

³⁰ 1212.: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, prir. György Fejér, sv. 1-11, Budae 1829.-1844. (dalje: CDH), sv. 3/1, str 131; 16. prosinac 1256.: MES 1, str. 437.

³¹ Hóman, *Egy 1256. évi esztergomi oklevélpár, passim*.

³² Hóman, *Magyar pénztörténet*, str. 453; Hóman, *A Magyar Királyság pénzügyei*, str. 198-199.

³³ Lorand je između 1261. i 1267. godine bio slavonski ban. Attila Zsoldos, *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*. [Svjetovna arhontologija Ugarske 1000.-1301.], Budapest 2011., str. 46.

³⁴ Zsoldos, *Archontológia*, str. 46. Potrebno je naglasiti da je 3. kolovoza 1272. ban Slavonije već bio Mojsije (Zsoldos, *Archontológia*, str. 46).

³⁵ CD 5, str. 456.

dući da je Roland tražio 1272. oslobođanje od plaćanja desetine samo za tu određenu godinu, može se pretpostaviti da je pravo na komorsku dobit dobio između ta dva datuma, odnosno 1271. godine od Stjepana V. Razlog darovanja možemo samo pretpostavljati, budući da nam je nepoznat tekst privilegija koji bi se odnosio na to, ali je moguće da je bila riječ o nagradi za neku vrstu vojne službe. Također ne znamo do kada je Roland uživao to pravo, moguće samo tijekom vladavine Stjepana V.³⁶

Kada je osnovana slavonska komora u kojoj se, između ostalog, obavljalo i kovanje kraljevskog novca pod kontrolom bana? U vezi kovanja novca, Karlo Robert 1323. spominje banski denar koji je kovao ban Stjepan u ime kralja Bele IV.³⁷ Stjepan Gutkeled bio je slavonski ban između 1248. i 1259.,³⁸ a uz to, između 1254. i 1259., bio je i kapetan Štajerske.³⁹ Prema Hómanovom mišljenju, Stjepanovo kovanje novca pokazuje štajerski utjecaj, utoliko što je ukinuo godišnju izmjenu novca, te je stoga takav način kovanja mogao pokrenuti samo nakon što je postao i štajerski kapetan.⁴⁰ Banski denar prvi se put pojavljuje 1258. kao *moneta usualis*,⁴¹ 1260. kao zagrebački denar,⁴² a sam naziv banski denar u izvorima se pojavljuje 1269. godine.⁴³ Međutim, naziv zagrebački denar je i dalje postojao.⁴⁴ Na temelju svih navedenih podataka tako možemo pretpostaviti da je do osnivanja komore *Pucruch* i kovanja novca u njoj došlo početkom pedesetih godina 13. stoljeća. Što se komorskog sjedišta tiče, historiografija je nakon Truhelke prihvatila da je centar bio u Pakracu,⁴⁵ te da su ga premjestili u Zagreb, točnije na područje Gradeca,⁴⁶ što se potvrđuje terminom *denarius Grecensis*, koji se javlja od 1332. godine.⁴⁷ Smještanje komore *Pucruch* u Pakrac

³⁶ Čak možda do njegove smrti 1277. godine. Usp. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, prir. Gusztav Wenzel, sv. 1-12, Pest – Budapest 1860.-1874. (dalje: AÚO), sv. 12, str. 234.

³⁷ ... *ad pondus denariorum banalium antiquorum quos Stephanus quondam banus tempore domini Bele regis ... cudi fecerat* (*Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, sv. 2, Imre Nagy, Budapest 1881., str. 60).

³⁸ Zsoldos, *Archontológia*, str. 45.

³⁹ 1255.: CD 4, str. 596; 1259.: CD 5, str. 147.

⁴⁰ Hóman, *Magyar pénztörténet*, str. 335, 454; Hóman, *A Magyar Királyság pénzügyei*, str. 23.

⁴¹ Truhelka, *Die slavonischen Banaldenare*, str. 349.

⁴² 1260.: CD 5, str. 183; 1261.: CD 5, str. 193; 1263: CD 5, str. 281.

⁴³ 1269.: CD 5, str. 519; 1269.: *Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica*, Imre Szentpetery – Attila Zsoldos, Budapest 2008., 42. Hóman je naveo da se 1272. počinje koristiti naziv banski denar (Hóman, *Magyar pénztörténet*, str. 336), a od početka 14. stoljeća banski denar ne označava samo slavonski banski denar, već i novac koji je kovan prema njegovom uzoru (Hóman, *Magyar pénztörténet*, str. 349).

⁴⁴ 16. svibnja 1271.: CD 5, str. 593; 9. srpnja 1271.: CD 5, str. 600; 13. travnja 1333.: CD 10, str. 95.

⁴⁵ Pál Engel, *The Estates of the Hospitallers in Hungary at the End of the Middle Ages*, u: *The Crusades and the Military Orders Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity*, ur. Zsolt Hunyadi – József Laszlovszky, Budapest 2001., str. 293; Vijoleta Herman Kaurić, *Krhotine povijesti Pakraca. Povijest naselja od prapovijesti do 1918.*, Slavonski Brod 2004., str. 355.

⁴⁶ Truhelka, *Die slavonischen Banaldenare*, str. 334; Klaus-Detlev Grothusen, *Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts. Ein Beitrag zum Städtewesen Südosteuropas im Mittelalter*, Wiesbaden 1967., str. 263; Szekely, *Slawonische Banalmünzprägung*, str. 84; Ivan Kampuš, *Prilog poznavanju poreznog sustava u Slavoniji u vrijeme Arpadovića*, *Historijski zbornik*, god. 43, Zagreb 1990., str. 301-302.

⁴⁷ *Monumenta Vaticana historiam regni hungariae illustrantia*, sv. 1/1. Budapest 1887., str. 256, 377.

Hóman je smatrao ispravnim zbog toga što se posjed bana Stjepana Gutkeleda, pod imenom Bršćanec, nalazilo u relativnoj blizini Pakraca (bio je udaljen 32 km zračne linije).⁴⁸ Isprava Bele IV. Iz 1256. komoru pod banskom kontrolom naziva *camera de Pucruch*. U Pakracu je za vrijeme Arpadovića u drugoj polovici 13. stoljeća bio perceptorat ivanovaca, čiji se osnutak ne može točno odrediti, ali se dogodio prije 1250. godine.⁴⁹ Sjedišta tadašnjih komora, kao što su Ostrogon, Budim ili Srijem, bila su u upravnom i ekonomskom smislu važne središnje točke tih područja. Stoga, jedino je objašnjenje za određivanje smještaja komore ako prihvatimo da su Pakrac i *Potriz*, koji je naveden u ispravi ivanovaca od 1238., jedno te isto mjesto.⁵⁰ Identifikaciju potvrđuje reambulacija zemlje *Peker* 1237., prema kojoj ona graniči sa zemljom ivanovaca.⁵¹ Ta zemlja je vjerojatno *Potriz*, koji je naveden u popisu 1238., i koja se, na temelju smještaja zemlje *Peker*, može identificirati kao Pakrac. Prema ispravi od 1238. kralj Bela IV. je naredio da ukoliko ivanovci pronađu zlato, petinu zemlje trebaju predati njegovom bratu Kolomanu.⁵² Od zlata ili srebra koje dolazi s preostalog dijela, odnosno s ostatka imanja, trećina pripada samostanu, a dvije trećine, prema običajima kraljevstva, kraljevskoj komori.⁵³ Iz navedenih podataka možemo s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je na tom području radio rudnik te da je to bio i razlog za smještaj kraljevske komore u blizini. Komora se na kraju premjestila u Zagreb, i to prije 1260., a najkasnije 1259., budući da se novci kovani u njoj već 1260. nazivaju zagrebačkim denarima.⁵⁴

Zahvaljujući određenom broju izvora vezanih za Slavoniju znamo čak i imena trojice pojedinaca koji se na čelu ove komore nalazili u drugoj polovici 13. stoljeća. Prvi poimence poznati župan zagrebačke komore (*comes camere Zagrabienensis*) bio je Perkin,⁵⁵ koji se u sedamdesetim godinama 13. stoljeća javlja kao obnašatelj te

⁴⁸ Hóman, Egy 1256. évi esztergomi oklevélpár.

⁴⁹ CD 6, str. 261. Usp. Zsolt Hunyadi, *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150-1387*, Budapest 2010., str. 130-131.

⁵⁰ MNL OL, DL 106180. U modernim je izdanjima pogrešno naveden kao *Petriz* (CDH 4/1, str. 109; CD 4, str. 49). Sama isprava nije sačuvana, za nju saznajemo iz prijepisa iz 1377., pa se i naziv mogao promijeniti tijekom prepisivanja. Lelja Dobronić također smatra da su zemlja navedena u ispravi od 1238. i Pakrac jedno te isto mjesto. Lelja Dobronić, *Posjedi i sjedišta templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj*, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, sv. 406, Zagreb 1984., str. 60.

⁵¹ CD 4, str. 41.

⁵² Ova petina se vraća u samostan ako se zatvori rudnik zlata.

⁵³ *Item ultra Drawas concessimus eidem domui terram Petriz, exemtam de comitatu de Posoga; sed si aurifodina fuerit ibi inventa, eximius frater noster Colomanus Rex, et Dux totius Sclavoniae, debet habere quintam partem eiusdem terrae; si forte aurifodina cessaret, videlicet quod non inveniret aurum, debet illa quinta pars restitui domui prius dictae; si vero inveniretur aurum et argentum in illis quatuor partibus eiusdem terrae, quae remanebunt domui, vel in aliqua earum, seu etiam in aliis terris a quibuscunque collatis quas habet in qualibet parte regninostri: statuimus: quod tertiam partem proventuum auri et argenti libere percipiat dicta domus; duae vero partes ad regiam cameram devoluantur iuxta regni nostri consuetudinem approbatam* (CDH 4/1, str. 109-110).

⁵⁴ CD 5, str. 183.

⁵⁵ Truhelka je, navodeći izvore iz 1256., isto spomenuo zagrebačkog kanonika i goričkog arhidakona Benedikta (16. prosinca 1256.: MES 1, str. 438; +16. prosinca 1256.: MES 1, str. 439) među županima komore (Truhelka, *Die slavischen Banaldenare*, str. 343), ali se s time nije moguce složiti. Kanonik

dužnosti,⁵⁶ a ista je osoba 1272. navedena kao župan kraljevske komore (*comes camere domini regis*).⁵⁷ Perkin se nedvojbeno veže uz Zagreb: on je bio građanin Gradeca,⁵⁸ a naveden je kao potestat istog 1266. i 1275.,⁵⁹ što je vjerojatno bio i između te dvije navedene godine. Perkin je sigurno bio župan komore između 1270. i 1272., a moguće je da je na tom položaju ostao do kraja svoje službe potestata sve do 1275., analogno Valteru, koji je bio budimski rektor.

Kralj Ladislav IV. darovao je 25. kolovoza 1287. kraljevskom županu komore Markulinu (*comes camere nostre*) sva imanja župana Perkina u Ugarskoj, Slavoniji, na primorju te u Zagrebu.⁶⁰ *Comes Perchinus* je prije spomenuti raniji župan zagrebačke komore, kojeg su nakon posjete Karlu, kralju Sicilije, na povratku kući ubili razbojници. Nakon njegove smrti slavonski ban Nikola zauzeo je njegove posjede, ali budući da je Markulin ispravama dokazao da mu je Perkin bio ujak (*avunculus*) pa polovica imanja pripada njemu, Ladislav IV. mu ih je već 1279. i vratio, a druga je polovica pripala Antunu, Perkinovom bratu.⁶¹ Markulin je 10. kolovoza 1292. također spomenut kao župan kraljevske komore i građanin Zagreba (*comes camerae regis civis Zagrabienensis*).⁶² Na temelju svega navedenoga možemo reći da je Markulin između 1287. i 1292. bio župan zagrebačke komore.

Andrija III. je u ispravi datiranoj samo danom i mjesecom ali ne i godinom (23. lipnja) predao zagrebačku kraljevsku komoru (*cameram nostram de Zagrabia*) Ganusu, koji je iz Medvedgrada uzrokovao štete Zagrepčanima; kralj je naredio da im više ne smije štetiti, a da se straža plaća od kraljevske imovine (*de nostris rebus*).⁶³ Iako isprava ne spominje da je Andrija III. istovremeno imenovao Ganusa kao župana komore, tekst ne možemo drugačije protumačiti.

Međutim, potrebno se zaustaviti na trenutak i ukratko prikazati povijest utvrde Medvedgrad u promatranome razdoblju. Medvedgrad je sagradio zagrebački biskup Filip (1248.-1262.),⁶⁴ koji je 1262. postao ostrogonski nadbiskup, te je utvrda postala vlasništvo kralja Bele IV., da bi ga 1273. Ladislav IV. vratio zagrebačkom biskupu.⁶⁵ Zagrebački biskup Ivan (1288.-1295.) je kao kaštelana imenovao stanovi-

Benedikt je, što izvor i kaže, kao izaslanik bana (*homo bani Stephani*) nadzirao rad komore, no nije on vodio komoru.

⁵⁶ CD 5, str. 574.

⁵⁷ CD 6, str. 6.

⁵⁸ 1270.: *cum comes Perchinus civis Grecensis* (CD 5, str. 535); 1270.: *comes Perchinus civis Grecensis* (CD 5, str. 572); 9. srpnja 1271.: *ab una parte Perincholo comite, cive de Monte Grech* (CD 5, str. 599); 9. veljače 1272.: *ab una parte Perincholo de monte Grech* (CD 5, str. 619).

⁵⁹ 11. travnja 1266.: *ab altera Perincholo potestate de monte Grech* (CD 5, str. 378); 1275.: *comitis Perchyni potestatis de Monte Grecensi et Anthonii fratris sui* (CD 6, str. 137); 1277. godine župan Livna: *Perchinus comes trium camporum* (CD 6, str. 204). U ljeto 1279. godine već nije bio živ (usp. CD 6, str. 330).

⁶⁰ *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, sv. 1-2, prir. Imre Szentpetyery – Ivan Borsa, Budapest 1923.-1987. (dalje RA), sv. 2/2-3, reg. 384.

⁶¹ CD 6, str. 330.

⁶² CD 7, str. 103.

⁶³ CD 7, str. 179.

⁶⁴ 1252: CD 4, str. 481, CD 9, str. 402.

⁶⁵ CD 6, str. 52-53.

tog pojedinca imena Gardun,⁶⁶ koji je pak utvrdu predao Andriji III., 1291. godine.⁶⁷ Kralj Andrija III. postavio je na dužnost medvedgradskog kaštelana Mlečanina, Nikolu Torusta, koji se 1295. zajedno sa svojim bratom Janinom pomirio s građanima Zagreba, tako završivši sukob koji je nastao zbog ubojstva Petra, sina Venka.⁶⁸ Nakon Nikoline smrti (nakon 1295.), mjesto kaštelana je popunio upravo Janin, njegov brat. Vjerojatno je on istovjetan s Ganusom, koji se spominje u ispravi zagrebačkog biskupa Mihovila između 1296. i 1298. godine.⁶⁹ Nakon Janinovog ubojstva (oko 1299.) Medvedgrad je došao u vlast trećeg brata, zagrebačkog kanonika Marka, koji ga je predao Babonićima.⁷⁰ Babonići su nešto prije 1300. uzeli Medvedgrad u zalog, budući im je 14. svibnja 1300. napuljski kralj Karlo II. potvrdio vlasništvo nad Medvedgradom.⁷¹ Na temelju svega navedenog možemo reći da su Ganus, koji je dobio zagrebačku komoru, i Janin, brat Mlečanina Nikole Torusta, jedna te ista osoba, koja je između 1295. i 1298. godine postala kaštelanom Medvedgrada. Budući da je u ispravi Andrije III. prihod komore preusmjeren na plaćanje medvedgradske posade, može se pretpostaviti da je Ganus/Janin za vrijeme izdavanja isprave već bio medvedgradski kaštelan. Zagrebački biskup Mihovil u svojoj gore spomenutoj ispravi bez datuma nije ga tu spomenuo kao župana komore, već samo kao kaštelana Medvedgrada, te je stoga prijenos komore došao na red nakon izdavanja te isprave. Budući da se 1296. Mihovil već pojavljuje kao zagrebački biskup,⁷² a znamo da se Andrija III. u lipnju 1296.⁷³ i u lipnju 1298. nalazio u Budimu,⁷⁴ gdje je ta njegova spomenuta isprava i izdana, te tako godina izdavanja isprave od 23. lipnja može biti jedino između 1296. i 1298. godine.⁷⁵ Ganus nije mogao dugo ostati na tom položaju, budući da su Babonići dobili Medvedgrad od Marka, Janinovog brata, negdje prije 1300., ali nakon Janinove smrti, znači najkasnije 1299. godine.

U Slavoniji je početkom pedesetih godina 13. stoljeća osnovana komora *Pucruch*, da bi potom najkasnije 1259. bila premještena u Zagreb. Porez od sedam denara koji se pojavljuje u ispravi od 1255. još se ne može povezati s prihodom komore, budući

⁶⁶ CD 9, str. 402.

⁶⁷ CD 7, str. 35-36.

⁶⁸ ÁÚO 5, str. 128-129.

⁶⁹ *Ganinus castellanus de Medved* (CD 7, str. 325). Isprava bez godine je od zagrebačkog biskupa Mihovila, koji je između 1296.-1303. godine bio na navedenoj poziciji.

⁷⁰ CD 9, str. 403.

⁷¹ CD 7, str. 388. Usp. 10. lipanj 1313.: CD 8, str. 337-338.

⁷² *Codex diplomaticus Transsylvaniae*, sv. 1, prir. Zsigmond Jakó, Budapest 1997., str. 555. Usp. 20. siječanj 1297.: CD 7, str. 263.

⁷³ 15. lipanj 1296.: RA, reg. 4060; 22. lipanj 1296.: RA, reg. 4062; 5. srpanj 1296.: RA, reg. 4065.

⁷⁴ 21. lipanj 1298.: RA, reg. 4181.

⁷⁵ Tkalčić je smatrao da je godina pisanja isprave 1294. (*Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis. Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, prir. Ivan Krstitelj Tkalčić, Zagreb 1873., str. 233.), Smičiklas ju je također izdao s datumom od 23. lipnja 1294. (CD 7, str. 179), a tu godinu daje i Grothusen (*Grothusen, Entstehung und Geschichte Zagrebs*, str. 205); Imre Szentpétery i Iván Borsa donose ju među ispravama bez utvrđenog datuma (RA, reg. 4354).

da je porez od sedam denara prvi put uveden 1264. godine, da bi krajem šezdesetih godina 13. stoljeća postao porezom pod naslovom komorske dobiti u Slavoniji. Prema tome, 1256. ostrogonski nadbiskup još nije namjeravao zaštititi svoje pravo na desetinu komorske dobiti, već svoju ulogu u kovanju novca. Na prije navedeno prvi je put došao red tek 1272. godine, kada je Roland Rátót dobio slavonsku komorsku dobit kraljevskom donacijom. Međutim, važno je napomenuti i to da on tada već nije bio slavonski ban, a sam prihod je nekoliko godina primao kao osobnu donaciju. U zagrebačkoj komori poznata su nam tri župana komore: Perkin, Marklin i Janin. Oni su bili župani kraljevske komore te osobe koje su bile poznate na dvoru i koje su služile kraljevstvu. Perkina je vladar izabrao za vođenje komore⁷⁶ kao zagrebačkog potestata i osobu koja je skoro u isto vrijeme bila na tom položaju (1266.-1275.), slično kako je učinio sa županom komore Valterom, koji je tada bio rektor Budima (1265.-1275.).⁷⁷ Markulin je bio Perkinov rođak, koji je na različite načine služio kraljevima dinastije Arpadovića,⁷⁸ te je, umjesto slavonskom banu, Ladislav IV. njemu prepustio posjede pokojnog Perkina. A Janin je bio povezan s kraljem preko kraljevske utvrde Medvedgrada. Postavljanje župana komore također pokazuje, osim samog imena novca (*MONETA REGIS PRO SCLAVONIA; MONETA DUCIS PRO SCLAVONIA*),⁷⁹ da je u Zagrebu djelovala kraljevska komora, u kojoj je ban samo kao predstavnik kralja nadzirao kovanje novca,⁸⁰ igrajući tako ulogu u zagrebačkoj komori koja je u slučaju drugih komora bila uloga rizničara.

⁷⁶ Usp. Attila Zsoldos, *Városlakók a királyi család szolgálatában* [Stanovnici gradova u službi kraljevske obitelji], *Történelmi Szemle*, god. 47, br. 3-4, Budapest 2005., str. 193-206, ovdje str. 197-199.

⁷⁷ Usp. Zsoldos, *Városlakók a királyi család*, str. 199.

⁷⁸ RA, sv. 2/2-3, reg. 384.

⁷⁹ Usp. Rengjeo, *Corpus der mittelalterlichen Münzen*, str. 18-27.

⁸⁰ Usp. Hóman, *Magyar pénztörténet*, str. 336; Lajos Huszár, *Münzstätten in den im frühmittelalter Entstandenen ungarischen Städten*, u: *La formation et le développement des métiers au moyen age (V^e-XIVe siècles). Colloque international organisé par le comité des recherches sur les origines des villes tenu à Budapest 25-27 Octobre 1973*, ur. László Gerevich – Ágnes Salamon, Budapest 1977., str. 65; Kristó, *A feudális széttagolódás Magyarországon*, str. 125; Gyula Kristó, *Különkormányzat az Árpád-kori Dráván-túlön és Erdélyben* [Posebno upravljanje područjem preko Drave i u Transilvaniji u doba Arpadovića], poglavlje u djelu istog: *Tanulmányok az Árpád-korról* [Studije o dobu Arpadovića], Budapest 1983., str. 220; Szekely, *Slawonische Banalmünzprägung*, str. 85.

Boglárka Weisz

The Zagreb Chamber in the Árpáadian Period

Summary

In the early 1250s, a royal chamber for Slavonia was set up in *Pucruch*. It moved to Zagreb not later than 1259. The relatively abundant Slavonian sources tell us of three heads of this chamber in the second half of the thirteenth century: Perchinus, Marculinus and Ganus (Ganinus, John). All three of them had title of the counts of royal chamber, and all were connected to and served interests of the royal court. In the case of Perchinus, the king chose as the head of the royal chamber the mayor (*potestas*) of Zagreb. Marculinus was related to Perchinus and rendered various services to the kings. Ladislav IV granted Perchinus' estates to him rather than to Stephen, Ban of Slavonia. Ganus was bound to the king through his service in the royal castle of Medvedgrad (Hung. Medvevár). The choice of the counts of the royal chamber – the same as the legend minted on coins (*Moneta regis pro Sclavonia*, *Moneta ducis pro Sclavonia*) – demonstrates, that the Zagreb chamber was a royal chamber in Árpáadian age: the ban supervised the minting of coins as the agent of the king, a role equivalent to that of *magister tavarnicorum* in cases of other royal chambers.

The *collecta*, a crown tax gathered under the name of the “chamber's profit” and linked to the minting of coins, had originally been an extraordinary tax that Duke Béla imposed in 1264 on the occasion of his marriage to Princess Kunigunda of Brandenburg. It was soon formalized as an annual tax of seven deniers and referred to as the seven-deniers *collecta* or “chamber's collecta.” It was of the same value as a *pondus*, and in the sources, these two taxes are often difficult to distinguish. Chamber's profit in Slavonia was royal revenue, and one tenth of it was due to the archbishop of Esztergom. In 1271, however, Stephen V granted the chamber's profit on the lands beyond the Drava to Roland of the Rátót kindred, former ban of Slavonia, who kept possession of the tax until his death in 1277 at most; afterwards, the revenue again came into the royal treasury.

Key words: Árpáadian age, Zagreb chamber, chamber's profit, count of the royal chamber, Perchinus, Marculinus, Ganus, Medvedgrad/Medvevár

